

بررسی تأثیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر عملکرد مالی بانک‌ها از دیدگاه اسلام

محمد سعادت نیا*

فرهاد دهدار**

چکیده

بانک‌های اسلامی به‌عنوان بخشی از اقتصاد، هم‌زمان با رعایت اصول اسلامی، در انجام مسئولیت‌پذیری اجتماعی به‌عنوان مؤسسات مالی اسلامی با انتظارات بیشتری روبه‌رو هستند. بانک‌ها ارائه‌دهنده خدمات مالی عمومی بوده و در جوامع اسلامی یکی از حساس‌ترین بنگاه‌های اقتصادی در رابطه با مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی هستند. بانک‌ها الزام قانونی و اجتماعی نسبت به نیازهای اقتصادی و اجتماعی جامعه دارند؛ از این‌رو صنعت بانکداری اسلامی نقطه اتکای توسعه اجتماعی و اقتصادی هر جامعه اسلامی محسوب می‌شود.

بر اساس این هدف از این پژوهش ارزیابی تأثیر سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌ها است. در راستای هدف پژوهش، داده‌های ۱۰ بانک پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران، طی دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷، با استفاده از نرم‌افزار **Eviews** تجزیه و تحلیل شد.

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها تأثیر مثبت و معناداری بر حاشیه سود قبل از کسر بهره و مالیات و استهلاک (**EBITDA**) دارد. همچنین، سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها تأثیر منفی و معناداری بر نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (**MTB**) دارد. این نتایج لزوم توجه بانک مرکزی برای ایجاد استانداردهای مدون و الزام به گزارشگری یکپارچه برای افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در بانک‌ها را مطرح می‌کند.

واژگان کلیدی: مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، بانکداری اسلامی، عملکرد مالی، گزارشگری اجتماعی-اسلامی.

طبقه‌بندی **JEL**: M14، L25، G21

* دانشجوی دکتری حسابداری، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران (نویسنده مسئول)
saadatnia.acc@gmail.com

** استادیار گروه حسابداری، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران
farhad-13500830-tmu@yahoo.com تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۱/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۶

۱. مقدمه

مسئولیت‌پذیری یکی از موضوعات جامعه‌شناختی است که در قرآن کریم از جایگاه خاص و ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا نظام حقوقی اسلام، نظامی حق‌گرا و تکلیف‌گرا می‌باشد. قرآن کریم انسان را موجودی اجتماعی، در اجتماع و برای اجتماع می‌داند و او را در برابر برخی از موارد مسئول می‌داند و رفتار مسئولانه را از ویژگی‌های انسان سالم می‌داند. در بسیاری از تفاسیر از مسئولیت‌پذیری به‌عنوان امانت الهی یاد شده است (احزاب، ۷۲).

مسئولیت‌پذیری اجتماعی (CSR)^۱، برای سازمان‌های مختلف در سراسر جهان به یک موضوع قابل توجه تبدیل شده است و بانک‌های اسلامی نیز از این موضوع مستثنا نیستند. دلیل این امر آن است که وقتی سازمان‌ها از جامعه منافع اقتصادی به دست می‌آورند، انتظار می‌رود که آنها به همان شیوه به جامعه کمک کنند (باباتوند و آدمی، ۲۰۱۵، ص ۲). این ایده از دیدگاه اسلامی، مزایایی فراتر از کمک کردن به جامعه دارد. بنابراین، انگیزه انجام چنین عملی از دیدگاه اسلامی، هم عملیاتی و هم روح‌کارایی عملیاتی را شامل توسعه اقتصادی، اجتماعی و معنوی در نظر می‌گیرد.

نظریه مشروعیت ایده‌ای برای عقد قرارداد اجتماعی بین یک شرکت و جامعه است. طبق این تئوری، برای پذیرش جامعه، شرکت‌ها باید فعالیت‌های اجتماعی شرکت را افشا کنند تا ضامن بقای شرکت باشد. همچنین، تئوری مشروعیت معتقد است که شرکت‌ها باید تا حد امکان فعالیت‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی را انجام دهند و افشا کنند تا فعالیت‌های شرکت توسط جامعه پذیرفته شود. این افشاگری برای مشروعیت‌بخشی به فعالیت‌های شرکت در نظر عموم مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ زیرا افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی میزان انطباق یک شرکت را نشان می‌دهد. بنابراین بانک‌های اسلامی نیز باید توجیحات خود را برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی از شریعت (قانون اسلامی) استخراج کنند. در این پژوهش دو فرضیه زیر بررسی می‌شود:

فرضیه ۱. مؤلفه‌های نظام مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، بعد از کنترل اثر همسانی شرکتی و ترجیحات مدیریتی، قادر به پیش‌بینی حاشیه سود قبل از کسر بهره و مالیات و استهلاک بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران می‌باشد؛

فرضیه ۲. مؤلفه‌های نظام مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، بعد از کنترل اثر همسانی شرکتی و ترجیحات مدیریتی، قادر به پیش‌بینی نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران می‌باشد.

1. Corporate Social Responsibility.

هدف اصلی پژوهش این است که اجزای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی به چه میزان می‌تواند عملکرد مالی بانک‌ها را پیش‌بینی نماید. اگرچه، صنعت بانکداری برای مدتی طولانی، به‌عنوان بخشی با تأثیرات منفی زیست‌محیطی و اجتماعی قابل چشم‌پوشی در نظر گرفته می‌شد، اما مؤسسات مالی در سال‌های اخیر به وسعت دامنه فعالیت‌های اجتماعی و زیست‌محیطی قابل اجرا در مؤسسات خود پی برده‌اند. مؤسسات مالی افزون‌بر نقشی که از طریق مدیریت و ارزیابی تأثیر عملکرد خود بر جامعه دارند، نقشی حیاتی و مهم در تشویق و انگیزش مشتریان خود به اقدام مسئولانه و کاهش اثرات سوء اجتماعی و زیست‌محیطی فعالیت‌های خود دارند. از آنجاکه مؤسسات مالی نظارت و کنترل جریان سرمایه، وام‌دهی، تأمین مالی پروژه‌ها و سیاست‌ها و اقدامات بیمه‌ای را برعهده دارند، قادرند در نحوه عملکرد کسب و کارهای تحت حمایت خود اعمال نفوذ نمایند. مسائل و معضلات اجتماعی و زیست‌محیطی می‌توانند ریسک‌های سرمایه‌گذاری و اعتباری چشمگیری به همراه داشته باشند.

۲. پیشینه پژوهش

پیشینه خارجی

مردلیا، پرامونو و یاسید^۱ (۲۰۲۰) در صنعت بانکداری اسلامی اندونزی به بررسی تأثیر گزارشگری مسئولیت اجتماعی بر عملکرد بانک‌ها پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که گزارشگری اجتماعی اسلامی در بانکداری اسلامی اندونزی تأثیر مثبت و معناداری در عملکرد بانک دارد. این بدان معناست که هرچه میزان گزارشگری اجتماعی اسلامی بالاتر باشد، عملکرد بانک بهتر می‌باشد.

امیولیانتی، عزیز و ساتریا^۲ (۲۰۲۰) به بررسی گزارشگری مسئولیت اجتماعی اسلامی در بانک‌های اسلامی اندونزی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که اندازه شرکت، سودآوری و اهرم مالی به‌طور قابل توجهی بر میزان گزارشگری مسئولیت اجتماعی اسلامی تأثیر می‌گذارد.

ناسوشن، لویس و فخرالدین^۳ (۲۰۱۹) به بررسی رعایت اسلام و گزارشگری اجتماعی اسلامی درباره عملکرد مالی بانک‌های اسلامی اندونزی پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که پیروی از اصول شرعی با نسبت درآمد اسلامی رابطه معناداری ندارد؛ درحالی‌که پیروی از شریعت با نسبت تقسیم سود، اثر مثبت و معناداری دارد و نسبت عملکرد زکات نیز اثر منفی و معناداری بر

1. Mardliyyah, Pramono & Yasid.

2. Amyulianthy, Azizah & Satria.

3. Nasution, Lubis & Fachrudin.

عملکرد مالی دارد. افشای حاکمیت شرکتی اسلامی با شاخص حاکمیت شریعت تأثیر منفی و معناداری دارد و حاکمیت شرکتی اسلامی تأثیر مثبتی بر عملکرد مالی بانک تجاری اسلامی در اندونزی دارد. گزارشگری اجتماعی اسلامی تأثیر منفی قابل توجهی بر عملکرد مالی بانک‌های تجاری اسلامی در اندونزی دارد.

یوسف، ازهری و داروس^۱ (۲۰۱۸) تأثیر عملکرد مالی و حاکمیت بر افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی را در مؤسسات مالی اسلامی کشور مالزی را بررسی کردند. نتایج نشان می‌دهد که از میان عملکرد مالی و ساختار مالکیت، فقط ساختار مالکیت به‌طور قابل توجهی افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

جایبا، ادواله و کوادری^۲ (۲۰۱۸) از دیدگاه سهامداران به بررسی این موضوع پرداختند که آیا مسئولیت‌های اجتماعی شرکتی بانک‌های اسلامی مالزی مؤثر هستند. نتایج بررسی پژوهشگران نشان می‌دهد که سهامداران مسئولیت‌های اجتماعی شرکتی بانک‌های اسلامی مالزی را مؤثر می‌دانند.

عمران و همکاران^۳ (۲۰۱۷) به مطالعه تطبیقی افشای مسئولیت اجتماعی در بانک‌های اسلامی در کشورهای اندونزی و مالزی پرداختند. نتایج نشان داد که افشای مسئولیت اجتماعی در بانک‌های اسلامی به‌طور کلی در مالزی و اندونزی رو به افزایش است.

پلاتونوا و همکاران^۴ (۲۰۱۶) به بررسی تأثیر افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که بین افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی و عملکرد مالی بانک‌های اسلامی در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

بوکیر و عبدالرحمان^۵ (۲۰۱۵) در پژوهشی که در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس در رابطه با تأثیر ویژگی‌های هیئت مدیره بر افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی در بانک‌های اسلامی داشتند به این نتیجه رسیدند که اندازه بانک و عملکرد مالی تأثیر مثبت و معناداری در افشای مسئولیت اجتماعی شرکتی دارند.

مالین و همکاران^۶ (۲۰۱۴) رابطه بین مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها و عملکرد مالی را در

1. Yusoff, Azhari & Darus.

2. Jaiyeoba, Adewale & Quadry.

3. Amran, et al.

4. Platonova, et al.

5. Bukair & Rahman.

6. Mallin, et al.

بانک‌های اسلامی مورد بررسی قرار دادند. به این منظور آنها با استفاده از شاخص‌های جامع مسئولیت اجتماعی و با پوشش دهی ده بعدی، سطح افشای شاخص‌های مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها را در ۹۰ بانک اسلامی در ۱۳ کشور تجزیه و تحلیل کردند. نتایج این پژوهش نشان داد که بین افشای مسئولیت اجتماعی و عملکرد مالی رابطه مثبت وجود دارد. افزون‌بر آن بین اندازه هیئت نظارت شرعی و شاخص مسئولیت اجتماعی رابطه مثبت و معناداری برقرار می‌باشد.

ارشد و همکاران^۱ (۲۰۱۲) در پژوهشی اثر افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌های اسلامی را بررسی کردند. در این پژوهش از نسبت‌های ROA^۲ و ROE^۳ برای متغیر عملکرد مالی استفاده شده است. نتایج نشان داد که افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی به‌طور قابل توجهی، رابطه مثبتی با عملکرد مالی بانک‌های اسلامی دارد. حسن^۴ (۲۰۱۰) در بانک‌های اسلامی به بررسی گزارشگری مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخت. نتایج بیان‌کننده این موضوع بود که در بانک‌های اسلامی گزارشگری مسئولیت‌پذیری اجتماعی اهمیت چندانی ندارد.

پیشینه داخلی

طالب‌نیا و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها از دیدگاه اسلام پرداختند. یافته‌های این بررسی نشان داده است که در ابتدا نظام اخلاقی اسلامی، در مرحله دوم اصول تجارت اسلامی، سپس سامانه سود و زیان و در انتها مقررات حسابداری و حسابرسی اسلامی دارای بیشترین میزان اهمیت است.

حسینی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی براساس دیدگاه اسلام پرداختند. پژوهشگران چهار مؤلفه اعتقادی-فردی-اجتماعی-محیط طبیعی را از دیدگاه دین اسلام، شناسایی کردند.

نمازی و مقیمی (۱۳۹۷) به بررسی تأثیر نوآوری و نقش تعدیلی مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر عملکرد مالی شرکت‌ها در صنایع مختلف پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که در صنایع دارویی، شیمیایی و پلاستیک نسبت به صنایع دیگر، نوآوری تأثیری بیشتری روی عملکرد مالی شرکت‌ها دارد. همچنین، در صنایع کانی‌ها و دارویی، شیمیایی و لاستیک نسبت به صنایع دیگر،

1. Arshad, et al.

2. Return on Asset.

3. Return On Equity.

4. Hasan.

مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأثیر بیشتری بر عملکرد مالی شرکت‌ها دارد. افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی، موجب بهبود عملکرد مالی شرکت‌ها می‌شود.

حیدری کرد زنگنه و همکاران (۱۳۹۶) به بررسی مسئولیت اجتماعی و عملکرد مالی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که شرکت‌هایی که از نظر شاخص‌های شفافیت سازمانی، پایداری اقتصادی-اجتماعی، مسئولیت بشردوستانه و حاکمیت شرکتی، مسئولیت اجتماعی بهتری دارند، عملکرد مالی بهتری دارند.

کرمی و همکاران (۱۳۹۳) به ارزیابی شاخص افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و بررسی ارتباط این شاخص با عملکرد مالی بانک‌ها در ایران (تحت رویکرد اسلامی) پرداختند. نتایج نشان می‌دهد که در ایران بانک‌ها مسئولیت‌های اجتماعی-اسلامی به‌طور مناسب ایفا نمی‌کنند و همچنین ایفای نقش مسئولیت‌های اجتماعی-اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌ها تأثیری ندارد.

۳. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

دوران نگاه تک‌بعدی به ترازنامه مالی شرکت‌ها که فقط سود خالص را ملاک موفقیت شرکت‌ها می‌دانستند، گذشته است. به همین دلیل، مسئولیت اجتماعی، به مقوله کسب و کار و ترازنامه مالی شرکت‌ها، به جای نگاه سنتی، نگاهی سه‌بعدی دارد.

این بدان معناست که، مسئولیت اجتماعی برای اعتبارسنجی شرکت‌ها، سود، جامعه و محیط زیست را هم‌زمان در ترازنامه مالی شرکت‌ها و مجموعه رفتارهای اقتصادی بنگاه‌ها، بررسی و لحاظ می‌کند.

کمک به بهبود رفاه اجتماعی از طریق انجام فعالیت‌های خود به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم را مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها می‌نامند که توسط مؤسسات صورت می‌گیرد. براساس این دیدگاه یک کسب و کار با محیط اطرافش بسیار درهم تنیده و موفقیت آن وابسته به سلامت جامعه است. به‌طورکلی، واژه مسئولیت اجتماعی شرکت‌ها به ظهور یک جنبش اشاره دارد که به منظور تحقق هدف افزایش عملکرد اجتماعی و محیطی در کنار ابعاد اقتصادی، به دنبال وارد کردن عوامل محیطی و اجتماعی در تصمیمات تجاری شرکت‌ها، استراتژی تجاری و حسابداری است؛ به‌گونه‌ای که برای واحد تجاری، جامعه و محیط مفید و سودمند باشد (مک کینلی،^۱ ۲۰۰۸، ص ۲۴).

1. McKinley.

دیدگاه اسلام به مسئولیت اجتماعی

اسلام راه‌حل کاملی برای زندگی انسان‌ها ارائه و ملاحظات و قوانین رفتاری کاملی را برای تمام جنبه‌های زندگی فراهم کرده است؛ از این رو، مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی در دیدگاه اسلام مورد توجه قرار گرفته است و یکی از مهم‌ترین مفاهیم در آموزه‌های اسلامی به شمار می‌رود. مسئولیت‌پذیری اجتماعی سازمان‌ها در ارتباط با تأکید اسلام بر ارزش‌های اسلامی مانند عدالت اجتماعی و تعادل زندگی است که به موجب آن، الزامات اساسی برای زندگی انسان‌ها فراهم می‌شود. هدف اصلی اسلام از عدالت اجتماعی-اقتصادی، برقراری انصاف در جامعه است؛ به گونه‌ای که گفته می‌شود در اسلام تبعیض بین افراد جامعه وجود ندارد و عدالت و امنیت برای زندگی افراد جامعه و مال و ثروت آنها همواره باید برقرار باشند. عدالت اجتماعی در توسعه جامعه نقش حیاتی ایفا می‌کند که این مفهوم بارها در قرآن کریم بیان شده است (بهاری و یوسف،^۱ ۲۰۱۴، ص ۳۹۶) که این مسئله، بیانگر اهمیت موضوع از دیدگاه اسلامی است.

مفهوم غالب مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت، توقعات جامعه از حیث کسب و کار را با در نظر گرفتن حفاظت از منافع دیگران مورد تأکید قرار می‌دهد. ارزش‌های مشابه با ویژگی‌هایی که با مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت همسو است در فلسفه و نظام اخلاقی اسلام وجود دارد و در این نظام، این مسئله به محیط‌های کسب و کار و تجارت تسری می‌یابد. براساس نظریه‌های مبتنی بر سیستم مانند نظریه‌های ذی‌نفعان، مشروعیت و اقتصاد سیاسی، سازمان‌ها به صورت کل و بخشی از سامان‌های بزرگ‌تر، تحت تأثیر محیط هستند؛ بنابراین در این دیدگاه گزارشگری اجتماعی شرکت‌ها با توجه به ابعاد اسلامی آن قابل توجه است (فاروق و همکاران،^۲ ۲۰۰۷، ص ۳).

بدین ترتیب براساس نظریه ذی‌نفعان، شرکت‌ها با انتظارات مختلفی از جانب ذی‌نفعان روبه‌رو هستند که پاسخ‌گویی به این انتظارات موجب بهبود روابط با آنها می‌شود و در پی آن، بهبود عملکرد مالی شرکت را در بلندمدت به دنبال خواهد داشت. همچنین، نظر به مشروعیت، که از پارادایم اقتصاد سیاسی مشتق شده است بر این دلالت دارد که جامعه، سیاست و اقتصاد از هم جدا نیستند و مسائل اقتصادی را نمی‌توان بدون در نظر گرفتن مسائل اجتماعی و سیاسی بررسی کرد؛ بنابراین، شرکت‌ها با ایفای گزارشگری اجتماعی، مقاصد سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خود را برای طیف وسیعی از استفاده‌کنندگان به نمایش می‌گذارند و از این رو، مشروعیت مطلوبی به دست می‌آورند (کرمی و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۱۳۵).

در واقع، اگرچه اجرای مسئولیت اجتماعی هزینه‌های اولیه‌ای برای شرکت‌ها دارد در نهایت به

1. Bahari & Yusuf.

2. Farook, et al.

دلیل بهبود شهرت شرکت، کاهش هزینه‌ها در بلندمدت و افزایش تقاضا، افزایش فروش و سود و در نتیجه، بهبود عملکرد شرکت منجر می‌شود (ورگالی و پودی،^۱ ۲۰۰۹، ص ۲۶).

مفهوم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت در دیدگاه اسلامی در مقایسه با تجربیاتی که غربی‌ها در این زمینه دارند، متفاوت است. دلیل عمده آن، این است که مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت در دیدگاه اسلامی در ارتباط با ارزش‌های دینی اسلامی، باورها و فرهنگ دینی اسلامی مبتنی بر شریعت است که از دل قرآن کریم، احادیث و منافع عموم جامعه در راستای بهزیستی بشر و زندگی پربار و ثمربخش استخراج شده است. در دین اسلام، سازمان‌ها همچنین مسئول پاسداری و حفاظت جامعه هستند که قرآن کریم و احادیث مربوط از این نظر مکمل این فلسفه‌هاست که میزان قانون‌مندی رفتارهای بازرگانان مسلمان را مشخص و تبیین کرده‌اند (آسوتای،^۲ ۲۰۰۷، ص ۱۱).

براساس پژوهش‌ها در زمینه مفاهیم مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت و محیط‌های فرهنگی و دینی اسلامی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت به صورت ذیل در نظر گرفته شده است:

الف. مبتنی بر نظام اخلاقی اسلام: این اصطلاح در ارتباط تنگاتنگ با اصول اخلاقی در قرآن کریم تحت عنوان «خلق» است که توسط اسد^۳ (۱۹۸۰) تعیین شده است. اسد (۱۹۸۰) به‌گونه خاصی به این مفهوم از نظر شیوه و سبک زندگی پرداخته و در چارچوب آن به تشریح منش، گرایش‌های درونی با شخصیت انسان و همچنین، رفتار مرسوم پرداخته است. در جامعه اسلامی، ارزش‌ها و ویژگی‌های محوری، که سنگ بنای نظام اخلاقی انسان را تشکیل می‌دهد، بارها در قرآن کریم و احادیث به‌عنوان چراغ راهی در تمام ابعاد زندگی از جمله کسب و کار و معاملات مالی مورد تأکید قرار گرفته است.

آیین‌نامه‌های بنیادین رفتار اخلاقی و اصول اساسی آنها برای نمونه، صداقت، اعتماددورزی، گشاده‌دستی، پابندی به تعهدات و قراردادهای کسب و کار، برخورد منصفانه با کارکنان و پرهیز از روش‌های ناخوشایند از قبیل ربا، تقلب، فریب‌کاری، استثمار و دیگر موارد، که براساس فقه اسلامی باید از آنها پرهیز کرد، در زمره مؤلفه‌های اصلی مسئولیت‌پذیری اجتماعی و عدالت اجتماعی در اسلام به شمار می‌آید و جزئی از کلیت دین مبین اسلام را تشکیل می‌دهد. در این زمینه، اخلاق اسلامی و آیین‌های اخلاقی، نوعی حس مسئولیت‌پذیری و پاسخ‌گویی را در ذهن مؤمنان ایجاد می‌کند که این مفهوم با هدف نظام اسلامی همسو و متجانس است و به نوبه خود بر رستگاری بشر و زندگی شرافتمندانه او مبتنی است (آسوتای،^۲ ۲۰۰۷، ص ۱۱).

1. Vergalli & Poddi.

2. Asutay.

3. Asad.

ب. مبتنی بر اعتماد متقابل: از دیدگاه مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت، نهادهای اسلامی شماری از ویژگی‌های جالب توجه را به سبب مشارکت سهامداران به اشتراک گذاشتن سود و زیان، خطر و سازوکارها و چارچوب‌های مرتبط با آن را شکل می‌دهند. در این نهادها، عمده توجهات بر صحت و سلامت طرح متمرکز است و شایستگی مدیران در چارچوب کسب و کار و کارآفرینی لحاظ می‌شود (دیوانا و سریه،^۱ ۲۰۰۹، ص ۱۸۷): بدین ترتیب، معنای اعتماد بین طرفین، مسئله قابل توجه و ارزشمندی در این حوزه است.

ج. عمل در چارچوب قوانین اسلامی و شریعت: هر نهاد اسلامی باید در چارچوب قوانین اسلامی و شریعت در تمام معاملات یا فعالیت‌ها عمل کند. موارد عمده شامل موارد زیر است (جاوید،^۲ ۲۰۰۷، ص ۳۲۴):

۱. نبود معاملات مبتنی بر ربا؛
 ۲. پرهیز از معامله‌های غرری (بیع غرر شامل بیوع مجهول است که بایع و مشتری به کنه آن پی نمی‌برند)؛
 ۳. مالیات اسلامی (زکات)؛
 ۴. خودداری از تولید کالاها و خدماتی که برخلاف اسلام و حرام است.
- گفتنی است که همه حالت‌های تأمین مالی در نظام مالی اسلامی دارای هدفی برای برآورده کردن مقاصد اخلاقی در کنار مسئولیت‌پذیری نسبت به رفاه و آسودگی ذی‌نفعان و همچنین کل جامعه است.

د. انطباق با اصول هیئت بازرسی و بازرگری مؤسسات مالی اسلامی: همان‌گونه که بیان شد در سال ۲۰۰۸، هیئت بازرسی و بازرگری مؤسسات مالی اسلامی به انتشار استاندارد شماره ۷، آیین مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت و افشای اطلاعات برای نهادهای مالی اسلامی اقدام کرد. این استاندارد، تعریفی را در مورد مسئولیت‌پذیری اجتماعی برای نهادهای مالی اسلامی ارائه می‌کند که به همه فعالیت‌های مؤسسات مالی اسلامی در راستای برآورده ساختن مسئولیت‌های دینی، اقتصادی و اخلاقی آنها مرتبط است. نقش چارچوب این استاندارد تا حد زیادی مرتبط و معنادار است؛ زیرا به‌عنوان بخشی از ملزومات مقررات برای نهادهای مالی اسلامی در بیشتر کشورهای قلمروهای اسلامی به‌کار بسته شده است (دیلا و الفیومی،^۳ ۲۰۱۶، ص ۹).

1. DiVanna, J. & Sreih.

2. Jawed.

3. Di Bella & Al-Fayoumi.

بانک‌ها و مسئولیت اجتماعی-اسلامی

بانک‌ها نقشی مهم در توسعه اقتصادی هر کشور دارند. نقش بانک به‌عنوان مهم‌ترین نهاد بازار پولی بر رشد و توسعه اقتصادی کشور تأثیر بسزایی دارد. با توجه به مسئولیت بزرگ بانک‌ها در توسعه اقتصادی، در سطح بین‌المللی یا ملی، تأثیر مسئولیت اجتماعی بانک‌ها در مقایسه با سایر بنگاه‌هایی که در عرصه اقتصاد فعالیت دارند پررنگ‌تر است و در عین حال بر عملکرد مسئولانه سایر بنگاه‌ها نیز تأثیر مستقیم دارد. هرچند که بانک‌ها و بازارهای مالی به دلیل مواجهه با مشکلاتی از قبیل بدهی‌های پرداخت‌نشده و مسائل مربوط به ساختار ترازنامه در معرض نوسانات بازار هستند، ولی آنها وظیفه دارند با این مشکلات به صورت مسئولانه به مقابله بپردازند. همچنین، بانک‌ها همانند سایر بنگاه‌های اقتصادی در مقابل مشکلاتی که برای جامعه و شهروندان اجتماعی خود به وجود می‌آورند باید پاسخ‌گو باشند.

بنیانگذاران امور مالی مدرن اسلامی با این عقیده موافقت کردند که صندوق بین‌المللی پول همچون سایر نهادهای اسلامی دارای احساس مسئولیت اجتماعی هستند. با وجود این، صندوق بین‌المللی پول مؤسسات مالی اسلامی را ملزم نمی‌کند که به سازمان‌های خیریه غیررقابتی و غیرانتفاعی تبدیل شوند و فقط برای اهداف توسعه اجتماعی فعالیت کنند. این مستلزم تغییر در طرز فکر بانکداری اسلامی است تا اهداف توسعه اجتماعی را در سبد سرمایه‌گذاری خود با سودآوری وارد کنند.

بانک اسلامی، افزون‌بر اینکه نسبت به ذی‌نفعان مسئول است، مسئولیت‌هایی نیز نسبت به جامعه دارد. مسئولیت اجتماعی بانک اسلامی می‌تواند در قالب الزامات زیست‌محیطی و اجتماعی تأمین مالی و همچنین تسهیلات تکلیفی منعکس شود.

شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی

در این پژوهش شاخص‌های زیر به‌عنوان شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است:

شاخص محورهای استراتژیک بانکداری اسلامی

اینکه یک بانک اسلامی است یا نظام حاکم بر فعالیت‌های بانکی در یک کشور بر مبنای شریعت اسلام می‌باشد، مفاهیمی مربوط به ماهیت و نوع بانک است که در بانکداری متعارف در بسیاری از کشورها متداول نیست اما بانکداری اسلامی به معنای استراتژی در برنامه و رویکرد بسیاری از

بانک‌های دنیا دیده می‌شود. یک بانک اسلامی باید تمامی استراتژی‌های خود را بر همین اساس شکل دهد؛ اما یک بانک غیراسلامی متناسب با بازار هدف و مشتریان خود می‌تواند از مزایای پیگیری استراتژی بانکداری اسلامی بهره‌مند شود.

شاخص حاکمیت شرکتی

حاکمیت شرکتی یکی از مسائل بسیار حائز اهمیت در نهادهای پولی و مالی است؛ به نحوی که ضعف و توجه ناکافی به حاکمیت شرکتی صحیح در بانک‌ها به‌عنوان یکی از علل اساسی بحران مالی سال‌های ۲۰۰۷-۲۰۰۸ شناخته شده است. در بانکداری اسلامی، عقود مشارکتی یکی از مهم‌ترین بخش‌ها می‌باشد؛ زیرا در این عقود سپرده‌گذاران اقدام به مشارکت در طرح‌های سرمایه‌گذاری می‌کنند که اطلاعات بانک‌ها در آنها به‌طور قابل ملاحظه‌ای بیشتر است. بانک‌های اسلامی افزون‌بر اینکه باید مفاد قراردادهای شرعی را رعایت نمایند و عدالت‌مدار، امانت‌پیشه نیز باشند، به این مفهوم که حقوق سپرده‌گذاران، سهامداران، دولت و جامعه اسلامی را رعایت نموده و با تلاش در جهت حداکثر نمودن حقوق آنها، نسبت به افشای اطلاعات شفاف صادقانه عمل نمایند.

شاخص محصول

براساس قوانین اسلامی و شریعت هر بنگاه اسلامی باید تمامی فعالیت‌ها و معاملات خود را در چارچوب قوانین و مقررات اسلامی و شریعت انجام دهد. از جمله این مقررات می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱. فقدان ربا: با توجه به آیه «أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا» (بقره، ۲۷۵) و روایات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام (صدوق، ۱۴۱۳ق)، در بانکداری اسلامی حذف ربا محوری‌ترین ضابطه فقهی می‌باشد. حذف ربا در فعالیت‌های بانکی، به معنای نفی هرگونه سود تضمین‌شده قطعی در تجهیز و تخصیص منابع است. بنابراین، هرگونه پرداخت سود به سپرده‌های جاری و قرض‌الحسنه و پرداخت سود قطعی و مطمئن به سپرده‌های سرمایه‌گذاری و دریافت مازاد مشروط در قالب قرض حکم ربا داشته و حرام است. بنابر دیدگاه امام خمینی رحمته الله علیه هرگونه حيله ربا نیز در حکم ربا بوده و حرام است (موسوی خمینی، ۱۳۶۶، ص ۳۵۲).

۲. فقدان جهالت و غرر: واژه عربی «غرر» به معنای ریسک، نااطمینانی و خطر است. در بیان فقها، مفهوم غرر به معنای نااطمینانی، فریب و خدعه و جهالت آمده است. از جمله لوازم

فقدان جهالت و غرر در بانکداری اسلامی، آگاهی طرفین قراردادهای بانکی از مفاد آن، عدم ابهام در قرارداد و عدم ارائه اطلاعات نادرست است. جهالت و غرر در نظام بانکی، عمدتاً ناظر به وجود ابهام یا جهالت نسبت به ارکان، عناصر، شرایط و جزئیات قراردادهای بانکی است (نظرپور و همکاران، ۱۳۹۰، ص ۱۶۰-۱۶۳).

ممنوعیت جهالت و غرر در قراردادها، به اقتضای قاعده تبعیت عقد از قصد (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۱۶۲)، حدیث نبوی نهی از بیع غرری (حرعاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۴۴۸)، و اجماع فقها (نراقی، ۱۴۱۷ق، ص ۸۳)، از قواعد فقهی شریعت اسلام است. به اقتضای قاعده تبعیت عقد از قصد، عدم آگاهی مشتریان بانکی از مفاد قرارداد موجب بطلان آن می‌شود (آهنگران، ۱۳۹۲، ص ۱۶۸).

۳. فقدان ضرر و اکل مال به باطل: اکل مال به باطل به مقتضای آیه ۱۶۱ سوره نساء «وَأَكْلِهِمْ أَموالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ» حرام است. مصداق عمده اکل مال به باطل در نظام بانکی، بروز فساد مالی است (سیدی و همکاران، ۱۳۹۸، ص ۱۲۳).

شاخص زکات، صدقه و قرض الحسنه

یکی دیگر از شاخص‌های مهم مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، مشارکت نظام بانکی در اموری همچون زکات، صدقه، اعتبارات قرض الحسنه و مدیریت آنهاست. برخلاف زکات که اجباری است، صدقه به‌طور ذاتی داوطلبانه بوده و می‌تواند برای مقاصدی که شریعت اجازه داده در راه منفعت جامعه استفاده شود. بنابراین بانک‌های اسلامی می‌توانند با ورود به این مباحث و در اختیار قرار دادن امکانات خود، راه اعطای این‌گونه کمک‌های خیریه را هموارتر کنند. همچنین، پرداخت قرض الحسنه بنا به دلایل منافع اجتماعی، یک مشارکت مهم اجتماعی است که بانک‌های اسلامی می‌توانند در انجام آن به‌ویژه در جوامع محلی‌ای مشارکت نمایند که در آن فعالیت می‌کنند.

شاخص روابط کارکنان

امروزه بانکداری یکی از مهم‌ترین ارکان اقتصاد کشور به شمار می‌آید و تسهیل مبادلات تجاری و بازرگانی همواره به وسیله ساماندهی و هدایت دریافت‌ها و پرداخت‌ها، توسط بانک‌ها صورت می‌گیرد. دین مقدس اسلام برای هر مسئولیتی حد و مرزی قرار داده و همگی را به احترام حقوق یکدیگر توصیه می‌کند. بنابراین، همه کسانی که به نوعی مسئولیت آنها به‌عهده دیگران است مانند همسر، فرزند، مردم، کارگر، کارمند و... دولت نسبت به حقوق مردم باید حقوق آنان را مراعات

نمایند. در بانک‌های اسلامی دقت در انتخاب کارکنان نقشی تعیین‌کننده در کیفیت خدماتی خواهد داشت که بانک‌ها ارائه می‌دهند. توجه به گروه‌های مختلف اجتماعی از جنبه سن، جنسیت، نژاد و فرهنگ و اعمال نکردن تبعیض جنسی و نژادی در انتخاب و نگهداری کارکنان بخش مهمی از مسئولیت اجتماعی بانک را به خود اختصاص می‌دهد.

باید به کارکنان آموزش‌های لازم را در خصوص قراردادها و عقود اسلامی و قوانین مرتبط با بانکداری اسلامی پیش از ورود به بانک داد. شاخص نمایانگر ایفای مسئولیت‌های اجتماعی نظام بانکداری اسلامی که بیانگر یک وجهه از وجوه اسلامی آن می‌باشد به نحوه برخورد این نظام با کارمندان، بدهکاران و نیز آحاد افراد جامعه برمی‌گردد. کارمندان بزرگترین دارایی هر سازمان هستند و رفاهشان باید مورد توجه قرار گیرد. وظیفه کارفرمایان است که اطمینان یابند که کارمندانشان دستمزد عادلانه و منصفانه دریافت می‌کنند، بیش از حد کار نمی‌کنند و فرصت برآوردن الزامات روحی و دینی خود را دارند.

شاخص جامعه

توجه به رفاه عمومی جامعه در اصول اخلاقی و اعتقادات و ارزش‌های مذهبی وجود داشته و در اغلب کتب و نوشته‌های اجتماعی و مذهبی به این مهم، تأکید و توجه شده است. خداوند متعال در کتاب آسمانی خود، مسلمانان را نسبت به یکدیگر مسئول دانسته و با صراحت و دقت، مسئولیت آنان را نسبت به یکدیگر تعیین و مشخص نموده است. بدین جهت بسیاری از مردم معتقدند که سازمان‌ها و نهادهای اقتصادی باید در بهبود و گسترش رفاه عمومی جامعه مشارکت داشته باشند؛ مشارکت در مسائلی همچون کمک به مؤسسات و انجمن‌های خیریه و غیرانتفاعی، فقرا و مستضعفان، افراد سالخورده و کودکان بی‌بضاعت (گریفین،^۱ ۱۹۸۷، ص ۱-۲۴).

همچنین، لازم است نیازهای توسعه‌ای و اجتماعی جامعه‌ای که بانک‌های اسلامی در آن فعالیت می‌کنند تأمین شود. از این رو، بانک اسلامی در قبال این دسته از نیازهای جامعه دارای وظیفه می‌باشد. به‌عنوان نمونه، از مهم‌ترین این اقدامات، پرداختن به مسائل رفح و کاهش سطح فقر اقشار محروم جامعه با رویکرد توانمندسازی آنان است.

شاخص زیست‌محیطی

شاخص دیگر بانک‌های اسلامی در ایفای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی به مسائل حفاظت و

1. Griffin.

صیانت از محیط زیست برمی‌گردد. آموزه‌های اسلامی مکرراً به این موضوع اشاره دارند که موجودات زنده غیرانسانی، اعم از حیوانات و گیاهان، دارای حقوقی هستند که انسان‌ها ملزم به رعایت آنان می‌باشند. همچنین، اسلام به مسئله حق بهره‌مندی نسل‌های آتی از منابع طبیعی و محیط زیست پرداخته است. قرآن کریم در سوره اعراف آیات ۵۶ و ۸۵ می‌فرماید در زمین، پس از اصلاح آن فساد نکنید.

بدیهی است که از بین بردن و نابود کردن منابع طبیعی و آلوده کردن محیط زیست از مصادیق فساد در زمین می‌باشد. امروزه در جهان نظام بانکداری در کنار سایر نهادهای دیگر در احیا و صیانت از محیط زیست دارای مسئولیت و نقش اثرگذارنده هستند و توقع و انتظار گروه‌های طرفدار محیط زیست در جهان از نظام بانکی نه به‌عنوان یک اقدام داوطلبانه بلکه به‌عنوان یک وظیفه اجباری اجتماعی ظهور یافته است. با توجه به مطالب مطرح‌شده و همچنین پژوهش‌های پیشین یک ماتریس مفهومی از الگوی پیشنهادی این مطالعه در جدول ۱ ارائه شده است.

جدول ۱: ماتریس مفهومی شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی براساس پیشینه پژوهش

رتبه	پژوهندگان	بانکداری اسلامی	استراتژیک	محورهای	حاکمیت شرکتی	محصول	قرض الحسنه و زکات، صدقه و	روابط کارکنان	جامعه	زیست محیطی
۱	مردلیا و پرامونو و یاسید (۲۰۲۰)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۲	امبولیانتی و عزیز و ساتریا (۲۰۲۰)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۳	ناسوشن و لویس و فخرالدین (۲۰۱۹)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۴	یوسف و ازهری و داروس (۲۰۱۸)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۵	عمران و همکاران (۲۰۱۷)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۶	پلاتونوا (۲۰۱۶)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۷	حسن (۲۰۱۰)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۸	نمازی و مقیمی (۱۳۹۷)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۹	حیدری کرد زنگنه و نوروش و جعفری (۱۳۹۶)	*	*	*	*	*	*	*	*	*
۱۰	کرمی و قیومی و ابراهیمی کردلر (۱۳۹۳)	*	*	*	*	*	*	*	*	*

عملکرد مالی

موضوع ارزیابی عملکرد مالی در بانک‌ها به اندازه‌ای اهمیت دارد که صاحب‌نظران معتقدند که آنچه را نتوان اندازه‌گیری کرد، نمی‌توان مدیریت نمود. مدیران بانک‌ها برای برنامه‌ریزی و اداره

بانک‌ها نیاز به اندازه‌گیری و ارزیابی عملکرد مالی بانک‌ها دارند. روش‌ها و فرایندهای اشتباه مالی و حسابداری و مقررات نسنجیده، موجب بروز مشکلات فراوانی برای سازمان شده و ادامه حیات آن سازمان را دچار تزلزل می‌کند. شاخص‌های بسیاری جهت ارزیابی عملکرد مالی سازمان‌ها مورد استفاده قرار گرفته است که از جمله این شاخص‌های ارزیابی عملکرد مالی سازمان می‌توان به بازده دارایی، بازده حقوق صاحبان سهام، بازده فروش و نسبت هزینه‌های عملیاتی به درآمدهای عملیاتی اشاره نمود.

در شاخه مدیریت مالی نیز شاخص‌های گوناگونی جهت ارزیابی عملکرد مالی استفاده شده است که از جمله این شاخص‌ها نرخ بازگشت سرمایه، نرخ فروش، نرخ بازده حسابداری، ارزش فعلی خالص و نسبت‌های گوناگونی از جمله نسبت جاری، نسبت آبی، نسبت گردش کالا، دوره وصول مطالبات، بازده فروش، بازده ارزش ویژه، بازده دارایی و... می‌باشد (حیدری کرد زنگنه و همکاران، ۱۳۹۶، ص ۵۹). معیارهای سنتی ارزیابی عملکرد مالی به دلیل در نظر نگرفتن هزینه سرمایه و نیز استفاده از اطلاعات حسابداری، مورد انتقادات فراوانی قرار دارد.

در این پژوهش، عملکرد مالی مورد بررسی بازده حسابداری شامل حاشیه سود قبل از کسر بهره و مالیات و استهلاک (EBITDA) و نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (MTB) است. حاشیه EBITDA توسط تعدادی از پژوهشگران از جمله گرگوری و همکاران^۱ (۲۰۱۰) و سعیدی و همکاران^۲ (۲۰۱۵) استفاده شده است و MTB در پژوهش وو و شن^۳ (۲۰۱۳) و حاجی‌ها و سرفراز (۱۳۹۳) مورد استفاده قرار گرفته است.

۴. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از لحاظ هدف از دسته پژوهش‌های کاربردی به شمار می‌رود و از نظر روش، پژوهشی توصیفی مبتنی بر تحلیل رگرسیونی است که در آن از روش تحلیل داده‌های ترکیبی و ادغام استفاده شده است. داده‌های مورد نیاز از نرم‌افزار ره‌آورد نوین، لوح فشرده شرکت تدبیرپرداز و گزارش‌های سازمان بورس و اوراق بهادار تهران استخراج شده است. تجزیه و تحلیل داده‌های پژوهش با استفاده از نرم‌افزار Eviews انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش، بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران طی سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۹۷ هستند. انتخاب نمونه جامعه آماری، براساس معیارها و شرایط زیر انجام شده است:

1. Gregory & Milano.

2. Saeidi.

3. Wu & Shen.

تا قبل از پایان سال ۱۳۹۰ در بورس اوراق بهادار پذیرفته شده باشند؛
 به منظور افزایش قابلیت مقایسه دوره مالی آنها منتهی به ۲۹ اسفند ماه باشد؛
 طی سال‌های مالی مذکور تغییر سال مالی و توقف فعالیت (بیش از ۶ ماه) نداشته باشند؛
 اطلاعات مدیریتی مورد نیاز (گزارش‌های هیئت مدیره) در دسترس باشد.
 بانک‌هایی که معیارهای پیش‌گفته را نداشتند از نمونه آماری حذف شدند. با در نظر گرفتن
 محدودیت‌های بالا تعداد ۱۰ بانک به‌عنوان نمونه‌های آماری پژوهش انتخاب شدند. برای آزمون
 فرضیه‌های این پژوهش از مدل رگرسیونی به شرح زیر استفاده شده است:

$$FPit = \beta_0 + \beta_1 ICSR_{jit-1} + \beta_2 \text{LogTotAssetit} + \beta_3 NPLRit + \beta_4 LLPRit + \beta_5 \text{AssetGrowthit} + \beta_6 \text{LogFPit-1} + \beta_7 \text{CapexRit} + \epsilon_{it}$$

که در آن

$FPit$ = عملکرد مالی بانک‌ها، به صورت حاشیه $EBITDA$ و نسبت MTB به‌طور جداگانه؛
 $ICSR$ = میانگین امتیاز شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی؛
 $TotAssett$ = مجموع دارایی‌های هر بانک؛
 $NPLRit$ = مجموع مطالبات غیرجاری (معوق، سررسید گذشته، مشکوک‌الوصول) / مجموع مطالبات جاری و غیرجاری؛
 $LLPRit$ = مجموع ذخایر عام و خاص برای مطالبات غیرجاری / مجموع مطالبات جاری و غیرجاری؛

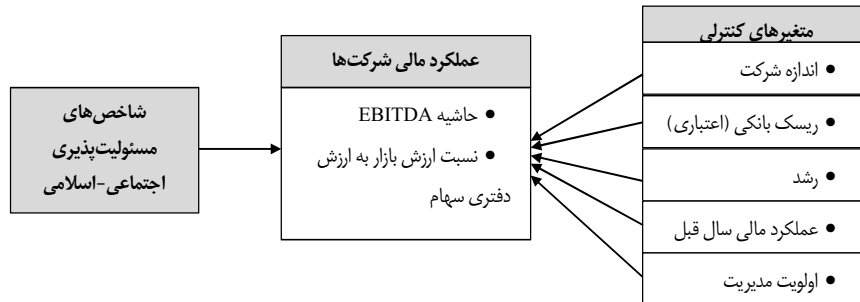
$AssetGrowth$ = نسبت کل دارایی در دوره جاری به کل دارایی‌ها در دوره قبل؛

$FPit-1$ = عملکرد سال گذشته؛

$CapexRt$ = نسبت هزینه‌های سرمایه‌ای به کل دارایی برای اندازه‌گیری اولویت مدیریت؛

i و t به ترتیب نماد بانک و سال هستند.

شکل شماره ۱ مدل مفهومی این پژوهش را نشان می‌دهد. این مدل براساس مبانی نظری و پیشینه پژوهش ارائه‌شده و روابط بین متغیرهای مستقل، وابسته و کنترلی را نشان می‌دهد.



شکل ۱: مدل مفهومی پژوهش

متغیر مستقل

شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها (ICSR) به‌عنوان متغیر مستقل پژوهش استفاده شده است. برای سنجش افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها و شناسایی ابعاد، شاخص‌ها و مؤلفه‌های آن اگرچه هنوز هیچ‌گونه اجماعی میان پژوهشگران و سازمان‌ها وجود ندارد، با این حال معیارها و استانداردهای بین‌المللی زیادی را پژوهشگران در کشورهای مختلف برای بررسی نقش مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در بانک‌ها و سازمان‌ها تدوین استاندارد و شاخص KLD تهیه و استفاده شده‌اند.

در این پژوهش برای استخراج شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها (ICSR) در قالب دو مرحله زیر به انجام رسیده است: در مرحله اول یعنی گردآوری داده‌های کیفی پژوهش که هدف آن تدوین مدل است از روش فراترکیب استفاده شد. به منظور تحقق هدف پژوهش، از روش هفت مرحله‌ای سندلوسکی و همکاران (۲۰۰۷) استفاده شد. در مرحله دوم پژوهش، هدف بررسی صحت مدل از منظر خبرگان است که با روش دلفی انجام شده است. در پژوهش حاضر مجموعه مؤلفه‌ها و شاخص‌های به دست آمده از فراترکیب، به روش دلفی با عده‌ای از صاحب‌نظران صنعت بانکداری مورد بازکاوی قرار گرفته و نظرات اصلاحی آنها برای بازنگری و یکدست‌سازی مدل مفهومی اعمال شد. این اطلاعات با مراجعه حضوری و نشست‌های تخصصی جمع‌آوری شد.

وجه تمایز مطالعه حاضر با مطالعات پیشین در شاخص‌های به کار گرفته شده برای مسئولیت‌پذیری اجتماعی اسلامی در صنعت بانکداری می‌باشد. شاخص‌های مورد استفاده در این پژوهش تلفیقی از شاخص‌های مورد استفاده در بانک‌های کشورهای اسلامی نظیر مطالعه مردلیا، پرامونو و یاسید (۲۰۲۰) در بانک‌های مالزی و امیویانته، عزیز و ساتریا (۲۰۲۰) در

بانک‌های اندونزی و ناسوشن، لویس و فخرالدین (۲۰۱۹) در بانک‌های اندونزی و یوسف، ازهری و داروس (۲۰۱۸) در بانک‌های مالزی و عمران و همکاران (۲۰۱۷) در بانک‌های اندونزی و پلاتونوا (۲۰۱۶) در بانک‌های اسلامی کشورهای شورای همکاری خلیج فارس و کرمی، قیومی و ابراهیمی کردلر (۱۳۹۳) در بانک‌های ایران و شریعت می‌باشد. سپس برای محاسبه و سنجش میانگین مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی از روش تحلیل محتوا مطابق رابطه شماره ۱ استفاده شده است:

رابطه شماره ۱:

$$ICSR = \frac{\text{تعداد مؤلفه های افشا شده}}{\text{تعداد کل مؤلفه های قابل افشا}}$$

در رویکرد تحلیل محتوا استنباط نتایج براساس افشا شدن و یا نشدن مؤلفه‌هایی می‌پردازد که تعریف شده است. در این رویکرد اگر یک مؤلفه از مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها افشا شده باشد، امتیاز یک و اگر افشا نشده باشد امتیاز صفر داده می‌شود. در پژوهش حاضر در صورتی که هر یک از شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در گزارش‌های هیئت مدیره بانک‌ها افشا شده باشد به آن مؤلفه عدد یک و در صورتی که افشا نشده باشد عدد صفر تعلق می‌گیرد. سپس برای هر بانک میانگین مؤلفه‌های افشا شده به کل مؤلفه‌های قابل افشا، بیان‌کننده درصد افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌هاست.

متغیرهای کنترلی

با توجه به پیشینه و میانی نظری پژوهش متغیرهای اندازه شرکت، ریسک بانکی (اعتباری)، رشد، عملکرد مالی سال قبل و اولویت مدیریت به‌عنوان متغیرهای کنترلی این پژوهش به شرح زیر در نظر گرفته شده‌اند.

اندازه بانک: عبارت است از مجموع دارایی‌های هر بانک؛

ریسک بانکی و اعتباری شامل مجموع مطالبات غیرجاری (معوق، سررسید گذشته، مشکوک‌الوصول) / مجموع مطالبات جاری و غیرجاری و همچنین مجموع ذخایر عام و خاص برای مطالبات غیرجاری / مجموع مطالبات جاری و غیرجاری؛

رشد عبارتست از نسبت کل دارایی در دوره جاری به کل دارایی‌ها در دوره قبل؛

عملکرد مالی سال قبل عبارتست از عملکرد سال گذشته؛

اولویت مدیریت عبارت است از نسبت هزینه‌های سرمایه‌ای به کل دارایی.

متغیرهای وابسته

استفاده‌کنندگان گزارش‌های مالی با استفاده از معیارهای مختلف عملکرد بانک‌ها را ارزیابی می‌کنند. در این پژوهش از دو متغیر سود قبل از بهره و مالیات و استهلاک (EBITDA) و نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (MTB) برای اندازه‌گیری عملکرد مالی بانک‌ها استفاده شده است.

۵. تحلیل داده‌ها

به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، ابتدا آماره‌های توصیفی متغیرهای پژوهش شامل شاخص‌های مرکزی و پراکندگی و سپس آماره استنباطی ارائه شده است. در این پژوهش اطلاعات مربوط به میانگین و میانه از گروه شاخص‌های مرکزی، کمینه، بیشینه و انحراف معیار از گروه شاخص‌های پراکندگی در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲: داده‌های مربوط به آمار توصیفی

متغیر	مشاهدات	میانگین	میانه	حداقل	حداکثر	انحراف معیار
ICSR	80	0.4511	0.4236	0.3914	0.6978	0.0682
MTB	80	1.2536	1.1141	-14.981	9.9660	2.5690
LogTotAsset	80	33.4919	33.6125	30.5996	35.7641	1.1691
TotAsset	80	33.4919	33.6125	30.5996	35.7641	1.1691
NPLR	80	0.0775	0.1634	-6.8565	0.4200	0.7903
LLPR	80	0.0568	0.0489	0.0208	0.3541	0.0392
AssetGrowth	80	0.2338	0.2018	-0.0258	0.5689	0.1406
CapexR	80	0.0072	0.0028	-0.0017	0.0788	0.0127
EBITDAMGN	80	0.1229	0.1197	-0.3404	0.3701	0.1266
EBITDA_t-1	70	0.1106	0.1023	-0.3404	0.3701	0.1263
MTB_t-1	70	1.1381	1.0767	-14.981	9.9660	2.5452

اصلی‌ترین شاخص مرکزی میانگین است که نشان‌دهنده نقطه تعادل و مرکز ثقل توزیع است و شاخص خوبی برای نشان دادن مرکزیت داده‌هاست. برای مثال، مقدار میانگین برای متغیر مستقل مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی (ICSR) ۰/۴۱۶ می‌باشد که نشان می‌دهد بیشتر داده‌ها حول این نقطه تمرکز یافته‌اند. به‌طورکلی پارامترهای پراکندگی معیاری برای تعیین میزان پراکندگی داده‌ها از یکدیگر یا میزان پراکندگی آنها نسبت به میانگین می‌باشد؛ به‌عنوان مثال انحراف معیار متغیر مستقل مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی (ICSR) ۰/۰۶۳ و حداقل این شاخص ۰/۳۸۱ و

حداکثر آن ۰/۶۹۰ ریال می‌باشد. اختلاف بین حداقل و حداکثر داده‌ها، بیانگر دامنه مناسب برای استفاده از متغیرهاست.

آزمون فرضیه پژوهش

برای آزمون فرضیه‌های این پژوهش از دو مدل رگرسیونی فرعی استفاده شد که نتایج آنها در ادامه ارائه شده است. در هر یک از مدل‌ها متغیر مستقل مورد بررسی ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی می‌باشد. در مورد مدل‌های رگرسیون پژوهش، ابتدا الگوی مناسب برازش مدل‌ها با استفاده از آزمون‌های F لیمر، هاسمن و بررسی اثرات ادغام‌شده، تشخیص داده شده و سپس مدل‌ها برازش داده شده‌اند. پس از تشخیص مدل مناسب جهت برازش فرضیه زیربنایی شامل بررسی همسانی واریانس‌ها، خودهمبستگی سریالی و مانایی باقیمانده‌های مدل، بررسی شده و در صورت عدم برقراری این فرضیات از مدل رگرسیون تعمیم‌یافته جهت برازش نهایی مدل استفاده شده است. برای بررسی نتایج برازش مدل‌های رگرسیون پژوهش مواردی مانند معناداری کلی مدل، معناداری ضرایب متغیرهای مدل و ضریب تعیین مدل گزارش و مورد بررسی قرار گرفته است.

آزمون فرضیه اول پژوهش

با استفاده از مدل رگرسیونی زیر، تأثیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌ها (EBITDA) در فرضیه اول پژوهش بررسی شده است:

$$FPit = \beta_0 + \beta_1 ICSR_{jit-1} + \beta_2 \text{LogTotAsset}_{it} + \beta_3 NPLR_{it} + \beta_4 LLPR_{it} + \beta_5 \text{AssetGrowth}_{it} + \beta_6 \text{LogFPit}_{-1} + \beta_7 \text{CapexR}_{it} + \varepsilon_{it}$$

در ابتدا و پیش از بررسی مدل‌های مورد نظر، مقادیر شاخص VIF برای بررسی هم‌خطی میان متغیرها در مدل‌های مورد نظر در جدول شماره ۳ ارائه شده است. این شاخص بیان می‌کند که چه میزان از تغییرات مربوط به ضرایب برآوردشده بابت هم‌خطی افزایش یافته است. در صورت عدم وجود هم‌خطی انتظار می‌رود این شاخص کمتر از مقدار ۱۰ باشد.

جدول ۳: آزمون VIF برای فرضیه اول

نام متغیر	ICSR	LogTotAsset	NPLR	LLPR	AssetGrowth	EBITDA_t-1	CapexR
شاخص VIF	1.100	2.202	7.809	7.565	1.171	1.192	1.262

نتایج جدول ۳ نشان می‌دهد که مشکل هم‌خطی در بین متغیرهای فرضیه اول پژوهش وجود ندارد. برای اینکه بتوان مشخص نمود که آیا استفاده از روش داده‌های پانل در برآورد مورد نظر کارآمد است یا خیر از آزمون چاو استفاده می‌شود.

همان‌گونه که نتایج آزمون چاو در جدول ۴ نشان می‌دهد، مقدار سطح معناداری برای مدل رگرسیونی کمتر از سطح خطای آزمون یعنی ۰/۰۵ است. بنابراین، در این مدل فرضیه H_0 در سطح اطمینان ۹۵٪ رد شده و بیانگر این است که می‌توان از روش داده‌های پانل برای برازش استفاده نمود. در مرحله بعد آزمون هاسمن با هدف تعیین مدل مناسب میان مدل‌های پانلی با اثرات ثابت و پانلی با اثرات تصادفی، انجام شده است.

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود سطح معناداری آماره‌های هاسمن نشان می‌دهد که الگوی اثرات ثابت بر الگوی اثرات تصادفی برتری دارد. در نتیجه با توجه به نتایج حاصل از آزمون‌های ترکیب‌پذیری چاو و اثرپذیری هاسمن، مدل پانلی با اثرات ثابت جهت برازش مدل رگرسیون در این مرحله انتخاب شد.

جدول ۴: آزمون انتخاب الگوی رگرسیون مدل فرضیه اول پژوهش

آزمون	آماره	مقدار	درجه آزادی	احتمال	نتیجه
ترکیب‌پذیری چاو	اف لیمر	۳/۳۴	(۹و۵۳)	۰/۰۰۳	مدل پانل
اثرپذیری هاسمن	کای دو	۵۳/۳۱	۷	۰/۰۰۰	اثرات ثابت

جهت پرهیز از نادیده گرفتن نقض فرض همسانی واریانس و رخداد نتایج کاذب در روند تخمین، آزمون تشخیص وجود یا عدم وجود ناهمسانی واریانس از آماره بروش پاگان استفاده شده است که نتایج در جدول ۵ نشان می‌دهد که سطح معناداری حاصل بیش از سطح خطای ۰/۰۵ است. بنابراین، فرضیه صفر آزمون یعنی برقراری همسانی واریانس‌ها تأیید شده است. برای آزمون وجود یا عدم وجود خود همبستگی سریالی از آزمون بروش گادفری-ولدریج استفاده شده است.

جدول ۵: بررسی فرضیات زیربنایی مدل رگرسیون پژوهش

آزمون	آماره	مقدار	درجه آزادی	احتمال	نتیجه
همسانی واریانس‌ها	بروش یاگان	۱۲/۴۶	۷	۰/۰۸	برقراری همسانی واریانس‌ها
خودهمبستگی سریالی	بروش گادفری-ولدریچ	۱۱/۵۹	۷	۰/۱۱	وجود خودهمبستگی
آزمون مانایی	دیکی فولر	-۴/۴۱	۴	۰/۰۱	برقراری مانایی

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد که سطح معناداری حاصل بیش از سطح خطای ۰/۰۵ است. بنابراین، خودهمبستگی میان متغیرهای مدل وجود ندارد. در مورد مانایی باقیمانده‌های مدل ملاحظه می‌شود که با توجه به نتیجه آزمون دیکی فولر در سطح معناداری ۰/۰۵ عدم برقراری مانایی تأیید نمی‌شود. بنابراین، مدل رگرسیون پانلی با اثرات ادغام‌شده را برازش داده و نتایج بررسی می‌شود.

جدول ۶: آزمون مدل فرضیه اول پژوهش

مدل رگرسیون پانل اثرات ادغام‌شده				
متغیر وابسته: $t, EBITDA_i$				
متغیرهای توضیحی	ضرایب	خطای استاندارد	آماره T	احتمال آماره
ICSR	0.413	0.148	2.56	0.021
LogTotAsset	-0.183	0.041	-4.523	0.000
NPLR	-0.137	0.045	-3.063	0.003
LLPR	-3.655	0.969	-3.771	0.000
AssetGrowth	0.118	0.082	1.443	0.155
EBITDA_t-1	-0.043	0.111	-0.389	0.699
CapexR	0.901	0.890	1.013	0.316
ضریب تعیین	0.57	آماره آزمون		14.65
ضریب تعیین تعدیل شده	0.52	احتمال آماره آزمون		<0.001

نتایج جدول ۶ نشان می‌دهد که سطح معناداری متغیر مستقل سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد که مبین این موضوع است که میان مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد مالی بانک‌ها (EBITDA) رابطه معناداری وجود دارد. با توجه به ضریب متغیر سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی (۰/۴۱۳)، معنادار و مثبت است. از این رو می‌توان گفت که با افزایش سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، عملکرد مالی بانک‌ها (EBITDA) افزایش می‌یابد و این مؤید تأیید فرضیه اول پژوهش با استفاده از معیار EBITDA می‌باشد. افزون بر این ضریب متغیرهای کنترلی اندازه بانک (۰/۱۸۳-) و ریسک

بانکی و اعتباری (به ترتیب ۰/۱۳۷- و ۳/۶۵۵-) نیز معنادار هستند، به عبارتی بانک‌ها با اندازه کوچک‌تر و ریسک بانکی و اعتباری کمتر از عملکرد بهتری براساس معیار EBITDA برخوردار هستند.

همچنین، همان‌طور که نتایج جدول ۶ نشان می‌دهد، مقدار ضریب تعیین ۰/۵۷ و ضریب تعیین تعدیل‌شده ۰/۵۲ می‌باشد که بیانگر این است که قدرت توضیح‌دهندگی و برازش مدل در سطح خوبی قرار دارد و حدود ۵۱ درصد از تغییرات عملکرد مالی بانک‌ها (EBITDA) ناشی از تغییر متغیر مستقل سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها می‌باشد.

آزمون فرضیه دوم پژوهش

در این بخش نیز پیش از بررسی مدل آماری مورد نظر، مقادیر شاخص VIF برای بررسی همخطی میان متغیرها در مدل‌های مورد نظر ارائه شده است. در صورت عدم وجود همخطی انتظار می‌رود این شاخص کمتر از مقدار ۱۰ باشد.

جدول ۷: آزمون VIF برای فرضیه دوم

نام متغیر	ICSR	LogTotAsset	NPLR	LLPR	AssetGrowth	MTB_t-1	CapexR
شاخص VIF	1.022	2.207	7.735	7.384	1.146	1.016	1.232

نتایج جدول ۷ نشان می‌دهد که در بین متغیرهای پژوهش همخطی وجود ندارد و جهت مشخص نمودن کارآمدی روش داده‌های پانل از آزمون چاو استفاده می‌شود.

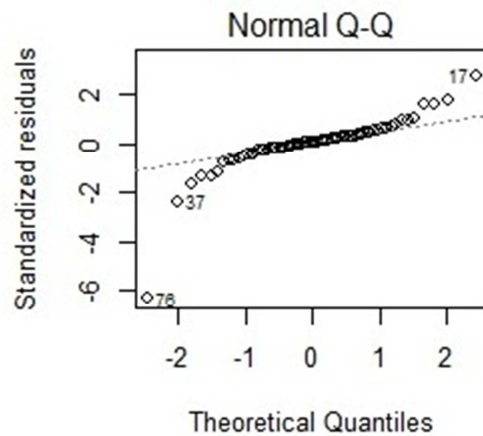
همان‌طور که نتایج آزمون چاو در جدول ۸ نشان می‌دهد، مقدار سطح معناداری برای مدل رگرسیونی بیش از سطح خطای آزمون یعنی ۰/۰۵ می‌باشد. بنابراین، در این مدل، فرضیه H0 در سطح اطمینان ۹۵٪ تأیید شده و بنابراین باید در این مدل از مدل رگرسیون ساده OLS نمود.

جدول ۸: آزمون انتخاب الگوی رگرسیون مدل فرضیه دوم پژوهش

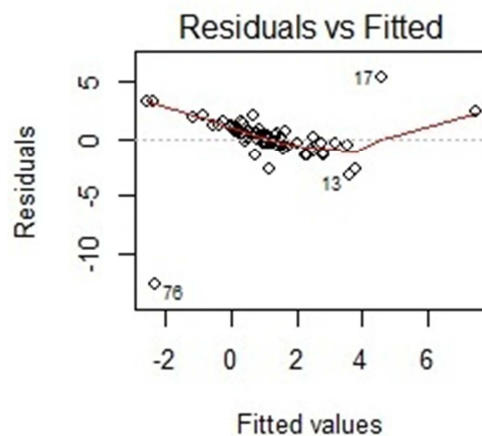
آزمون	آماره	مقدار	درجه آزادی	احتمال	نتیجه
ترکیب‌پذیری چاو	اف لیمر	۲/۰۵۹۱	(۹ و ۵۳)	۰/۰۵۰۳	مدل رگرسیون ساده OLS

برای بررسی نرمال بودن توزیع خطاها از نمودار چندک چندک احتمال نرمال (نمودار ۱) استفاده شده است که نشان‌دهنده نرمال بودن توزیع خطاها می‌باشد. همچنین، برای بررسی ثبات

واریانس خطاها از نمودار خطاها در مقابل مقادیر پیش‌بینی شده استفاده شده است (نمودار ۲) که نمودارهای ذیل نشان می‌دهد ثبات واریانس خطاها برقرار است که این اشکال مؤید نتایج جدول ۹ می‌باشد.



نمودار ۱: نمودار چندک چندک احتمال نرمال



نمودار ۲: نمودار خطاها در مقابل مقادیر پیش‌بینی شده

برای بررسی همسانی واریانس‌ها از آزمون بروش پاگان استفاده شده است. آزمون بروش-پاگان^۱ به منظور آزمودن واریانس ناهمسانی در مدل‌های رگرسیون خطی استفاده می‌شود و وابستگی واریانس جملات پسماند به دست آمده از رگرسیون خطی را به مقادیر متغیرهای توضیح‌دهنده مدل، بررسی می‌کند. نتایج جدول ۹ نشان می‌دهد که سطح معناداری حاصل بیش

1. Breusch-Pagan test.

از سطح خطای ۰/۰۵ بوده و همسانی واریانس‌ها را بیان می‌کند. همچنین برای بررسی خودهمبستگی سریالی از آزمون دوربین واتسون استفاده شده است. در جدول ۹ مشاهده می‌شود که سطح معناداری حاصل بیش از سطح خطای ۰/۰۵ بوده و بنابراین عدم وجود خودهمبستگی سریالی تأیید می‌شود. جهت بررسی نرمال بودن خطاهای مدل از آزمون کلموگروف اسمیرنوف استفاده شد که نتایج جدول ۹ نشان می‌دهد که سطح معناداری حاصل بیش از سطح خطای ۰/۰۵ بوده و خطاهای حاصل از مدل نرمال می‌باشد.

جدول ۹: بررسی فرضیات زیربنایی مدل رگرسیون پژوهش

آزمون	آماره	مقدار	درجه آزادی	احتمال	نتیجه
همسانی واریانس‌ها	بروش پاکان	۲/۸۲	۷	۰/۹۰۱	برقراری همسانی واریانس‌ها
خودهمبستگی سریالی	دوربین واتسون	۲/۱۹	-	۰/۷۹۲	عدم وجود خودهمبستگی
نرمال بودن خطاها	کلموگروف اسمیرنوف	۰/۱۰۵	-	۰/۳۹۵	برقراری نرمال بودن

نتایج جدول ۱۰ نشان می‌دهد که سطح معناداری متغیر مستقل سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی کمتر از ۰/۰۵ می‌باشد که مبین این است که میان سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد ملی بانک‌ها (نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام MTB) رابطه معنی‌داری وجود دارد. با توجه به ضریب متغیر سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی (-۸/۷۴۴)، معنادار و منفی است.

از این رو می‌توان استدلال کرد که با افزایش سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در بانک‌ها، نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (MTB) آنها کاهش خواهد یافت و این مؤید تأیید فرضیه دوم پژوهش با استفاده از نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (MTB) می‌باشد. همچنین، ضریب متغیرهای کنترلی اندازه بانک (-۱/۳۱۷)، ریسک‌های بانکی و اعتباری (به ترتیب ۱/۷۸۷ و ۳۶/۸۳۵) و اولویت مدیریت (۴۹/۲۳۹) نیز معناداری هستند.

جدول ۱۰: آزمون مدل فرضیه دوم پژوهش

مدل رگرسیون ساده OLS				
متغیر وابسته: t,MTBi				
متغیرهای توضیحی	ضرایب	خطای استاندارد	آماره T	احتمال آماره
(Intercept)	46.499	11.000	4.227	<0,001
ICSR	-8.744	9.943	0.879	0.043
LogTotAsset	-1.317	0.351	-3.757	<0,001
NPLR	1.787	0.883	2.022	0.047
LLPR	36.835	17.639	2.088	0.041
AssetGrowth	-0.131	1.987	-0.066	0.948
MTB_t-1	0.100	0.110	0.910	0.366
CapexR	49.239	22.002	2.238	0.029
ضریب تعیین	0.304	آماره آزمون		3.87
ضریب تعیین تعدیل شده	0.226	احتمال آماره آزمون		<0,001

همان‌طور که نتایج جدول ۱۰ نشان می‌دهد، مقدار ضریب تعیین $0/304$ و ضریب تعیین تعدیل شده $0/226$ می‌باشد که بیانگر این است که قدرت توضیح‌دهندگی و برازش مدل در سطح خوبی قرار دارد و $28/4$ درصد از تغییرات نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام بانک‌ها (MTB) ناشی از تغییر متغیر مستقل سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها می‌باشد.

۶. بحث و نتیجه‌گیری

هدف از انجام این پژوهش ارزیابی تأثیر سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌هاست. بدین ترتیب ابتدا شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی از گزارش‌های هیئت مدیره بانک‌ها و سایر گزارش‌ها استخراج شد. سپس متغیر وابسته و سایر متغیرهای کنترلی از صورت‌های مالی بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران استخراج و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که نتایج به دست آمده به شرح ذیل می‌باشد:

نتایج فرضیه اول نشان می‌دهد که شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بر عملکرد مالی بانک‌ها تأثیر دارد. افزون‌بر این، مقدار ضریب به دست آمده مثبت می‌باشد؛ یعنی افزایش سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها، عملکرد مالی بانک‌ها افزایش می‌یابد. به عبارت دیگر با ارتقای سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها، حاشیه سود قبل از کسر بهره و مالیات و استهلاک (EBITDA) در بانک‌ها بهبود خواهد یافت.

همچنین، با توجه به نتایج فرضیه دوم، شاخص مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها

همانند فرضیه اول پژوهش بر عملکرد مالی بانک‌ها تأثیر دارد و ضریب منفی آن بیانگر رابطه معکوس میان سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها و عملکرد مالی آنها می‌باشد. به‌دیگرسخن، با افزایش سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها نسبت ارزش بازار به ارزش دفتری سهام (MTB) کاهش می‌یابد.

در صنعت بانکداری، بانک‌ها و مؤسسات اعتباری که به مشارکت در مسئولیت اجتماعی پایبند هستند و خود را ملزم به رعایت شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی می‌کنند، در بلندمدت عملکرد مالی بهتری بروز می‌دهند. در راستای همسوسازی اهداف بانک با منافع جامعه، بانک‌ها ممکن است متحمل هزینه‌هایی شوند؛ اما اگر منافع حاصل از آن بیشتر از هزینه‌های آن شود، عملکرد مالی و بهره‌وری و کارایی بانک بهبود می‌یابد.

نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش مردلیا، پرامونو و یاسید (۲۰۲۰)، امپولیانتی، عزیز و ساتریا (۲۰۲۰)، ناسوشن، لویس و فخرالدین (۲۰۱۹)، یوسف، ازهری و داروس (۲۰۱۸)، جایبا، ادواله و کوادری (۲۰۱۸)، عمران و همکاران (۲۰۱۷)، باجرا و آریفین (۲۰۱۶)، //در منابع نبود// پلاتونوا (۲۰۱۶)، بوکیر و عبدالرحمان (۲۰۱۵)، مالین و همکاران (۲۰۱۴) و ارشد و همکاران (۲۰۱۲) همسو است. همچنین نتایج پژوهش حاضر با نتایج پژوهش حیدری کرد زنگنه و همکاران (۱۳۹۶) و کرمی و همکاران (۱۳۹۳) همسو نمی‌باشد.

پیشنهاد‌های پژوهش

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران می‌تواند با تصویب قوانین و استانداردهای لازم برای نظارت بر فعالیت بانک‌ها از منظر توجه به مسئولیت‌های اجتماعی-اسلامی بانک‌ها، عملکرد بانک‌ها را نظارت نموده و ارزیابی نماید. از جمله اقداماتی که می‌توان جهت افزایش سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در بانک‌ها انجام داد برگزاری کنفرانس‌ها و سمینارها با موضوع مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در صنعت بانکداری و آثار آن، الزام بانک‌ها به ارائه گزارش‌های سالانه فعالیت‌های خود در خصوص مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی، الزام شفافیت اطلاعات بانکی برای ذی‌نفعان و همچنین وضع استانداردهای مناسب برای بانک‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین نهادهای سرمایه‌گذاری فعال در جامعه اشاره نمود؛

۲. عدم گزارشگری مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی به صورت مجزا و نبود استانداردهای لازم در زمینه مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در ایران موجب گزارشگری و افشای مسئولیت‌پذیری به صورت سلیقه‌ای شده است. بنابراین، این ضعف باعث شده است که

سرمایه‌گذاران و سپرده‌گذاران نتوانند از این منظر بانک‌ها را مقایسه نمایند؛ از این رو به بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران پیشنهاد می‌شود که بانک‌ها را به افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی در چارچوب استانداردهای مدون و یکپارچه و ارائه گزارش‌های مجزا و مستقل ملزم نماید و به رتبه‌بندی بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران به لحاظ کیفیت سطح افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی پردازد؛

۳. با توجه به رابطه مثبت بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد مالی بانک‌ها، به سازمان بورس و اوراق بهادار تهران پیشنهاد می‌شود افشای شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها و امتیاز مربوط به آن را برای بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس الزامی نماید و این اطلاعات را سازمان‌دهی نماید؛

۴. به تمامی استفاده‌کنندگان اطلاعات اعم از دانشگاهیان، مدیران، نهادهای اجرایی، تحلیلگران و سرمایه‌گذاران پیشنهاد می‌شود با توجه به اینکه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد مالی بانک‌ها رابطه مثبت وجود دارد، همه بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در جهت بهبود مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و حرکت به سمت توسعه پایدار هماهنگ کنند. سرمایه‌گذاران در تصمیمات سرمایه‌گذاری در بانک‌ها به امتیاز مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی آنها به‌عنوان عامل مؤثر و مرتبط با عملکرد بانک توجه نمایند؛

۵. به مدیران بانک‌ها پیشنهاد می‌شود که تمامی شاخص‌ها و مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی این پژوهش را در بانک تحت مدیریت خود اجرایی و عملیاتی نمایند و به تبع آن منافع اقتصادی بلندمدت حاصل از اجرای آن را کسب نمایند؛

۶. به مدیران بانک‌ها توصیه می‌شود با توجه به نظام بانکداری اسلامی و قانون عملیات بانکی بدون ربا و مبحث شریعت به مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌ها، توجه ویژه‌ای داشته باشند.

پیشنهاد برای پژوهش‌های آتی

۱. بررسی رابطه مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد مالی در صنایع دیگر مانند صنعت بیمه و شرکت‌های سرمایه‌گذاری؛
۲. مقایسه تطبیقی سطح افشای شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی بانک‌های داخلی با بانک‌های کشورهای حوزه خلیج فارس و سایر کشورهای اسلامی؛
۳. مقایسه تطبیقی سطح افشای شاخص‌های مسئولیت‌پذیری اجتماعی-اسلامی و عملکرد مالی در بانک‌های دولتی و غیر دولتی.

منابع

۱. آهنگران، محمدصادق (۱۳۹۲)، «نگاهی نوین به قاعده تبعیت عقد از قصد با تأکید بر کاربردهای آن در بانکداری اسلامی»، معرفت اقتصاد اسلامی، شماره ۹، ص ۱۵۷-۱۷۶.
۲. حاجی‌ها، زهره و بهمن سرفراز (۱۳۹۳)، «بررسی رابطه بین مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها و هزینه حقوق صاحبان سهام در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران»، پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۴(۲)، ص ۱۰۵-۱۲۳.
۳. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق)، وسائل الشیعه، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴. حسینی، زهرا؛ مهشید ایزدی و نجمه وکیلی (۱۳۹۷)، «بررسی مؤلفه‌های مسئولیت‌پذیری براساس دیدگاه اسلام»، علوم اجتماعی، ۱۲(۴۳)، ص ۲۱-۳۴.
۵. حیدری کرد زنگنه، غلامرضا؛ ایرج نوروش و محمدحسن جعفری (۱۳۹۶)، «مسئولیت اجتماعی و عملکرد مالی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران»، مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی)، ۱۷(۳و۴)، ص ۵۳-۷۸.
۶. سیدی، سیداحمد؛ محمدرضا عبدلی و مهدی جباری نوقابی (۱۳۹۸)، «ارائه الگوی شاخص‌های سلامت بانکی با تأکید بر بانکداری اسلامی»، اقتصاد اسلامی، ۱۹(۷۴)، ص ۱۱۵-۱۴۷.
۷. صدوق، محمد بن علی (۱۴۱۳ق)، من لایحضره الفقیه، تصحیح علی اکبر غفاری، چاپ دوم، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۸. طالب‌نیا، قدرت‌الله؛ حسین رجب‌دردی و امیررضا خانی‌ذلان (۱۳۹۷)، «بررسی عوامل مؤثر بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی شرکت‌ها از دیدگاه اسلامی»، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۶(۲)، ص ۱۸۳-۲۱۱.
۹. کرمی، غلامرضا؛ زهره قیومی و علی ابراهیمی کردلر (۱۳۹۳)، «ارزیابی شاخص افشای مسئولیت‌پذیری اجتماعی و بررسی ارتباط این شاخص با عملکرد مالی بانک‌ها در ایران (تحت رویکرد اسلامی)»، فصلنامه مدیریت اسلامی، ۲۲(۲)، ص ۱۳۱-۱۴۹.
۱۰. موسوی خمینی، سیدروح‌الله (۱۳۶۶)، کتاب البیع، قم: انتشارات اسماعیلیان.
۱۱. نراقی، احمد (۱۴۱۷ق)، عوائد الایام فی بیان قواعد الاحکام، قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
۱۲. نظری‌پور، محمدنقی؛ محمدرضا یوسفی شیخ‌رباط و میمنت ابراهیمی (۱۳۹۰)، «بررسی شاخص‌های ممنوعیت غرر در عملکرد بانکداری بدون ربا در ایران (مطالعه موردی: بانک تجارت مشهد مقدس)»، اقتصاد اسلامی، شماره ۴۳، ص ۱۵۷-۱۸۸.

۱۳. نمازی، محمد و فاطمه مقیمی (۱۳۹۷)، «تأثیر نوآوری و نقش تعدیلی مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر عملکرد مالی شرکت‌ها در صنایع مختلف»، بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۲۵(۲)، ص ۲۸۹-۳۱۰.
14. Amran, A, Fauzi, H, Purwanto, Y, Darus, F., Yusoff, H, Zain, M. M, ... Nejadi, M. (2017), "Social responsibility disclosure in Islamic banks: a comparative study of Indonesia and Malaysia", *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 15(1), 99-115.
15. Amyulianthy, R, Azizah, W., & Satria, I. (2020), "Islamic Social Reporting in Shariah Banks in Indonesia", *Review of Integrative Business and Economics Research*, 9, 171-182.
16. Arshad, R. & et.al. (2012), *Islamic Corporate Social Responsibility, Corporate Reputation and Performance*, World Academic of Science, Engineering and Technology.
17. Asad, M. (1980), *The principles of state and government in Islam*, Islamic Book Trust, Kuala Lumpur.
18. Asutay, M. (2007), "A political economy approach to Islamic economics: systemic understanding of an alternative economic system", *Kyoto Journal of Islamic Area Studies*, Vol. 1, pp. 3-18.
19. Babatunde, J. H., & Adeyemi, A. A. (2015). The effectiveness of Islamic banks' corporate social responsibility as perceived by gender in Malaysia: An exploratory research. *JOURNAL OF CREATIVE WRITING*| ISSN 2410-6259, 1(2), 1-18.
20. Bahari, Z, Yusuf, M.Y., (2014), "Corporate Socail Responsibility in Islamic Banking Institutions in Aceh: Analysis of Criteria and Perception", *Journal of Educational and Social Research*, Vol. 4, No. 2, pp. 391-408.
21. Bajra, B., & Arifin, Z. (2016). Analisis Pengaruh CSR (Corporate Social Responsibility) Terhadap Citra Perusahaan (Studi Kasus Pada Masyarakat Sekitar PT. Adaro Indonesia Di Kalimantan Selatan). *Jurnal Administrasi Bisnis*, 30(1), 186-194.
22. Bukair, A. A., & Rahman, A. A. (2015), "Effect of characteristics of board of directors on corporate social responsibility disclosure by Islamic banks:

- Evidence from Gulf cooperation council countries. Ethics”, *governance and regulation in Islamic finance*, 59.
23. Di Bella, V., Al-Fayoumi, N. (2016), “Perception of Stakeholders on Corporate Social Responsibility of Islamic Banks in Jordan”, *EuroMed Journal of Business*, Vol. 11, Iss 1, pp. – 1–48.
 24. DiVanna, J. & Sreih, A., (2009), “A new financial dawn: The rise of Islamic finance”, *JKAU: Islamic Econ*, Vol. 24, No. 2, pp. 185–188.
 25. Gregory V & Milano (2010), “Postmodern Corporate Finance”, *Journal of Applied Corporate Finance*, 22(2), 48–59.
 26. Griffin, K., (1987), *World hunger and the world economy*, In World Hunger and the World Economy (pp. 1–24), Palgrave Macmillan, London.
 27. Hasan, A. (2010), “Exploring Corporate Social Responsibility Disclosure: The case of Islamic banks”, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, Vol.3, No.3, pp. 203–227.
 28. Jawed, A., (2007), *CSR in Islamic practices*, PhD Dissertation, Auckland University of Technology, Faculty of Business, New Zealand.
 29. Farook, S. & et. al. (2007), “Determinants of Corporate Social Responsibility Disclosure: The case of Islamic Banks”, *This article available at: <http://ssrn.com/abstract=1828624>*.
 30. Jaiyeoba, H. B, Adewale, A. A., & Quadry, M. O., (۲۰۱۸), “Are Malaysian Islamic banks’ corporate social responsibilities effective? A stakeholders’ view”, *International Journal of Bank Marketing*, ۳۶(۱), ۱۲۵–۱۱۱.
 31. Mallin, b.C, Farag, H. and Ow-Yonga, K (2014), “Corporate social responsibility and financial performance in Islamic banks”, *Journal of Economic Behavior & Organization*, Vol. 103, S21–S38.
 32. Mardliyyah, Z, Pramono, S. E, & Yasid, M., (2020), “Pengaruh Islamic Social Reporting (ISR) terhadap kinerja bank pada perbankan syariah di Indonesia”, *Journal Ilmiah MEA (Manajemen, Ekonomi, & Akuntansi)*, 4(1), 43–51.
 33. McKinley, A., (2008), *The Drivers And Performance Of Corporate Environmental And Social Responsibility In The Canadian Mining Industry*, master thesis Geography Department and Center for Environment, University of Toronto.

34. Nasution, A. A, Lubis, A. F, & Fachrudin, K. A. (2019, January), “Sharia Compliance and Islamic Social Reporting on Financial Performance of the Indonesian Sharia Banks”, *In 1st Aceh Global Conference (AGC 2018)*, Atlantis Press.
35. Platonova, E, Asutay, M, Dixon, R., & Mohammad, S., (2016), “The Impact of Corporate Social Responsibility Disclosure on Financial Performance: Evidence from the GCC Islamic Banking Sector”, *Journal of Business Ethics*, 151(2), 451–471.
36. Saeidi, P, Sofian, S., Saeidi, P., Saiedi, P., and Saeidi, A., (2015), “How does corporate social responsibility contribute to firm financial performance? The mediating role of competitive advantage, reputation, and customer satisfaction”, *Journal of Business Research*, No. 68, pp.341–350.
37. Sandelowski, M., Barroso, J., & Voils, C. I., (2007), “Using qualitative metasummary to synthesize qualitative and quantitative descriptive findings”, *Research in nursing & health*, 30(1), 99–111.
38. Vergalli, S., & Poddi, L., (2009), “Does Corporate Social Responsibility Affect the Performance of Firms? ”, *FEEM Working Paper*, NO.52.
39. Wu, M.-W., & Shen, C.-H., (2013), “Corporate social responsibility in the banking industry: Motives and financial performance”, *Journal of Banking & Finance*, 37(9), 3529–3547.
40. Yusoff, H, Azhari, N. K. M, & Darus, F., (2018), “Effects of Financial Performance and Governance on Corporate Social Responsibility Disclosure: Evidence from Islamic Financial Institutions in Malaysia”, *GLOBAL JOURNAL AL-THAQAFAH*, 57–72.